

روزی به آفتاب

(تفسیر ادبی - اجتماعی قرآن بر اساس فضای نزول و سیاق سوره)

جلد اول: (سوره ناس - ضحی)

تألیف

سید محمود طیب حسینی

پیشگامان کلام و اندیشه

تابستان ۱۳۹۵

طیب حسینی، سید محمود، ۱۳۴۶

روزی به آفتاب؛ تفسیر ادبی - اجتماعی قرآن بر اساس فضای نزول و سیاق سوره /

سید محمود طیب حسینی . - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵.

ج. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۳۶۴: قرآن پژوهی: ۳۸)

بها: ۱۳۰۰۰ ریال
ISBN: 978-600-298-135-6 (ج. ۱)

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیپا.

کتابنامه: ص ۲۲۷ - ۲۲۸: همچنین به صورت زیرنویس.

مندرجات: ج. ۱: سوره ناس - ضحی

نمایه.

۱. تفاسیر شیعه - قرن ۱۴. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان

۲۹۷/ ۱۷۹

۱۳۹۵ ط ۹۸ / BP

۴۴۳۵۸۸۹

شماره کتابشناسی ملی:

روزی به آفتاب؛ تفسیر ادبی - اجتماعی قرآن بر اساس فضای نزول و سیاق سوره

مؤلف: دکتر سید محمود طیب حسینی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ویراستار: حسن عباسزاده

گرافیک: کسرائیان

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۵

تعداد: ۵۰۰ نسخه

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قسم: ابتدای پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰ - ۰۲۵

تلفن: ۳۲۱۱۱۱۰۰ شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰ صندوق پستی ۳۷۱۸۵ - ۳۷۱۵۱

تهران: خ انقلاب، بین وصال و فلس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

۱۳	مقدمه
۱۴	ضرورت رویکرد ادبی به تفسیر
۱۵	پیشینه بحث
۱۷	ویژگیهای اثر حاضر
۱۹	مراحل تفسیر اثر حاضر
۲۳	سوره فاتحه
۲۳	معرفی سوره
۲۴	سبب نزول
۲۶	تفاوت سوره حمد با دیگر سوره های قرآن
۲۷	فضای نزول
۲۷	موضوع و غرض اصلی سوره
۲۷	معنای کلمات
۳۸	تفسیر سوره
۳۸	بخش اول: ستایش خدای تعالی
۴۰	بخش دوم: اظهار اخلاص
۴۱	ارتباط دو بخش اول سوره
۴۱	بخش سوم: دعا و درخواست
۴۲	«خُسن مطلب» در سوره حمد
۴۳	سوره ناس
۴۳	معرفی سوره

۴۴	سبب نزول سوره
۴۴	فضای نزول سوره
۴۴	موضوع و غرض اصلی سوره
۴۵	معنای کلمات
۴۶	مضامین سوره
۴۸	نکات ادبی، تفسیری
۴۹	سوره فلق
۴۹	معرفی سوره
۴۹	سبب نزول سوره
۵۰	فضای نزول سوره
۵۰	موضوع و غرض اصلی سوره
۵۰	معنای کلمات
۵۱	مضامین سوره
۵۳	نکات تفسیری
۵۵	سوره اخلاص
۵۵	معرفی سوره
۵۵	سبب نزول سوره
۵۶	فضای نزول سوره
۵۶	موضوع و غرض اصلی سوره
۵۶	معنای کلمات
۵۷	مضامین سوره
۵۹	نکات تفسیری
۶۳	سوره مسد
۶۳	معرفی سوره
۶۳	سبب نزول
۶۵	فضای نزول سوره
۶۵	موضوع و غرض اصلی سوره

۶۶	معنای کلمات
۶۷	مضامین سوره
۶۹	نکات تفسیری
۷۱	سوره نصر
۷۱	معرفی سوره
۷۲	سبب نزول سوره
۷۲	فضای نزول سوره
۷۲	موضوع و غرض اصلی سوره
۷۲	معنای کلمات
۷۴	مضامین سوره
۷۵	نکات تفسیری
۷۷	سوره کافرون
۷۷	معرفی سوره
۷۷	سبب نزول سوره
۷۸	فضای نزول سوره
۷۸	موضوع و غرض اصلی سوره
۷۸	معنای کلمات
۷۹	مضامین سوره
۸۰	نکات تفسیری
۸۳	سوره کوثر
۸۳	معرفی سوره
۸۳	سبب نزول سوره
۸۴	فضای نزول سوره
۸۴	موضوع و غرض اصلی سوره
۸۴	معنای کلمات
۸۶	مضامین سوره
۸۷	نکات تفسیری

۸۹.....	سوره ماعون
۸۹.....	معرفی سوره
۸۹.....	سبب نزول سوره
۹۰.....	فضای نزول سوره
۹۰.....	موضوع و غرض اصلی سوره
۹۰.....	معنای کلمات
۹۲.....	مضامین سوره
۹۴.....	نکات تفسیری
۹۵.....	سوره قیش
۹۵.....	معرفی سوره
۹۶.....	سبب نزول سوره
۹۶.....	فضای نزول سوره
۹۶.....	موضوع و غرض اصلی سوره
۹۶.....	معنای کلمات
۹۸.....	مضامین سوره
۹۹.....	نکات تفسیری
۱۰۱.....	سوره فیل
۱۰۱.....	معرفی سوره
۱۰۱.....	سبب نزول سوره
۱۰۲.....	فضای نزول سوره
۱۰۲.....	موضوع و غرض اصلی سوره
۱۰۲.....	معنای کلمات
۱۰۴.....	مضامین سوره
۱۰۶.....	نکات تفسیری
۱۰۷.....	سوره همزه
۱۰۷.....	معرفی سوره
۱۰۷.....	سبب نزول سوره

۱۰۸	فضای نزول سوره
۱۰۸	موضوع و غرض اصلی سوره
۱۰۸	معنای کلمات
۱۱۱	مضامین سوره
۱۱۴	نکات تفسیری
۱۱۵	سوره عصر
۱۱۵	معرفی سوره
۱۱۵	سبب نزول سوره
۱۱۵	فضای نزول سوره
۱۱۶	موضوع و غرض اصلی سوره
۱۱۶	معنای کلمات
۱۱۸	مضامین سوره
۱۲۰	نکات تفسیری
۱۲۱	سوره تکوین
۱۲۱	معرفی سوره
۱۲۱	سبب نزول سوره
۱۲۲	فضای نزول سوره
۱۲۲	موضوع و غرض اصلی سوره
۱۲۳	معنای کلمات
۱۲۵	مضامین سوره
۱۲۸	نکات تفسیری
۱۳۱	سوره قارعه
۱۳۱	معرفی سوره
۱۳۱	سبب نزول
۱۳۲	فضای نزول سوره
۱۳۲	موضوع و غرض اصلی سوره
۱۳۲	معنای کلمات

۱۳۳	مضامین سوره
۱۳۶	نکات تفسیری
۱۳۷	سوره عادیات
۱۳۷	معرفی سوره
۱۳۸	فضای نزول سوره
۱۳۸	موضوع و غرض اصلی سوره
۱۳۹	معنای کلمات
۱۴۱	مضامین سوره
۱۴۴	نکات تفسیری
۱۴۵	سوره زلزال
۱۴۵	معرفی سوره
۱۴۶	سبب نزول سوره
۱۴۶	فضای نزول سوره
۱۴۶	موضوع اصلی سوره
۱۴۶	معنای کلمات
۱۴۷	مضامین سوره
۱۵۰	نکات تفسیری
۱۵۳	سوره بینه
۱۵۴	معرفی سوره
۱۵۴	سبب نزول سوره
۱۵۴	فضای نزول سوره
۱۵۴	موضوع اصلی سوره
۱۵۵	معنای کلمات
۱۶۰	مضامین سوره
۱۶۵	نکات تفسیری
۱۶۷	سوره قدر
۱۶۷	معرفی سوره

۱۶۷	سبب نزول سوره
۱۶۸	فضای نزول سوره
۱۶۸	موضوع اصلی و غرض سوره
۱۶۹	معنای کلمات
۱۷۱	مضامین سوره
۱۷۵	نکات تفسیری
۱۷۷	سوره علق
۱۷۸	معرفی سوره
۱۷۸	سبب نزول سوره
۱۸۰	فضای نزول سوره
۱۸۰	موضوع اصلی سوره
۱۸۱	معنای کلمات
۱۸۵	مضامین سوره
۱۹۳	نکات تفسیری
۱۹۵	سوره تین
۱۹۵	معرفی سوره
۱۹۵	سبب نزول
۱۹۶	فضای نزول سوره
۱۹۶	موضوع اصلی سوره
۱۹۶	معنای کلمات
۱۹۸	مضامین سوره
۲۰۲	نکات تفسیری
۲۰۳	سوره شرح
۲۰۳	معرفی سوره
۲۰۴	سبب نزول سوره
۲۰۴	فضای نزول سوره
۲۰۴	موضوع و غرض اصلی سوره

۲۰۵	 معنای کلمات
۲۰۷	 مضامین سوره
۲۱۲	 نکات تفسیری
۲۱۳	 سوره ضحی
۲۱۳	 معرفی سوره
۲۱۴	 سبب نزول سوره
۲۱۴	 فضای نزل سوره
۲۱۵	 موضوع و غرض اصلی سوره
۲۱۵	 معنای کلمات
۲۱۸	 مضامین سوره
۲۲۴	 نکات تفسیری
۲۲۷	 کتابنامه

۱. نگارنده از کسانی است که پیش از ورود به دبستان به مکتب‌خانه فرستاده شدند تا مطابق رسم خانواده‌های مذهبی ابتدا با قرآن آشنا شوند. در آنجا آموزش قرآن را بعد از ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ با این جمله آغاز می‌کردیم: «رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ، سَهِّلْ عَلَيْنَا يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ». بعد هم حرف الفبا و حرکات کوتاه و بلند و سایر علائم، سپس اذان و اقامه، سوره حمد و تحمید و ثناء را می‌آموختیم و بعد سوره‌های جزء سی‌ام قرآن را از ناس تا نبأ به روش هجی به ما آموزش می‌دادند. پس از آن، از همان آخر قرآن سوره‌ها را یکی بعد از دیگری می‌آموختیم تا به نیمه قرآن می‌رسیدیم. آن‌گاه آموزش از سوره شوره ادامه می‌یافت تا سوره بنی‌اسرئیل: در بدین ترتیب نیمه نخست قرآن را هم فرا می‌گرفتیم. در آموزش جزء عم ابتدا مثلاً یک آیه، یک آیه و یک آیه را می‌گفتیم و آموزش می‌داد و بعد از تکرار و تمرین و یادگیری کامل به آیه بعد می‌رویم. از سوره لم یکن تا عم چند آیه چند آیه فرا می‌گرفتیم، اما از جزء ۲۹ تا سوره یس نیم صفحه قرآن آموزش می‌گرفتیم و بعد از تکرار و قرائت روان آیات نیم صفحه بعد آموزش داده می‌شد. از سوره یس تا کهف یک صفحه یک صفحه قرائت و روان خوانی را فرا گرفته تمرین می‌کردیم و نیمه نخست را یک صفحه یک صفحه و بچه‌های باهوش‌تر یک و نیم تا دو صفحه را فرا می‌گرفتند. در هر مرحله بعد از آموزش ملا، قرآن آموز باید با صدای بلند آنقدر آن بخش را تکرار می‌کرد تا بتواند به طور کامل و روان بخواند، آن وقت باید برای ملا قرائت می‌کرد و در صورتی که آن بخش را کاملاً روان و بی هیچ خطایی قرائت می‌کرد بخش بعد را فرا می‌گرفت (سنت إقراء در فرهنگ اسلامی) بعد از فراگیری کامل قرآن لازم بود چندین بار در حضور مولات تمام قرآن

را دوره می‌کردیم و بدین ترتیب آموزش دوره قرآن به پایان می‌رسید.

۲. از ایام جوانی با آن که هر ساله در ماه مبارک رمضان برنامه ختم قرآن داشتیم و در ایام دیگر سال نیز گاه و بی‌گاه برنامه قرائت قرآن برپا بود و من همیشه از شنیدن ترتیل و قرائت قرآن لذت می‌بردم، اما از خواندن قرآن چندان لذت نمی‌بردم. دلیل آن این بود که معنای آن را نمی‌فهمیدم. بعدها که به تحصیل علوم دینی روی آوردم، آشنایی با قواعد ادبیات عرب نیز گرچه بسیار مفید بود، اما نتوانست در گرایش به قرائت قرآن چندان تأثیر مثبتی بگذارد، زیرا همچنان نمی‌توانستم با قرائت قرآن و در حین قرائت با قرآن ارتباط برقرار کنم و معانی آن را در ذهن آورم، هم‌چنین احساس می‌کردم با قرائت هر سوره با انواعی از معارف و موضوعات شیوع مواجهم که ارتباط روشنی با یکدیگر ندارند. در واقع نمی‌توانستم پیوند آیات را با یکدیگر درک کنم. آشنایی با دانش بلاغت نیز با آن که بیشترین نقش را در فهم قرآن و درک زیبایی‌ها و اعجاز آن دارد، نتوانست در این باره کمک شایانی به من کند، زیرا در علوم بلاغت نیز در باره ارتباط گفته‌ها با یکدیگر بحث نمی‌شود. همه بی‌علاقگی‌ام به قرائت قرآن به جهت نفهمیدن قرآن و نبردن از معانی آن بود. قرائت قرآن، حتی اگر هیچ از آن نفهمی، مطمئناً برکات فراوانی دارد، اما این مقدار مرا قانع نمی‌کرد، زیرا قرآن برای فهمیدن و عمل کردن نازل شده است، نه فقط قیلت کردن برای ثواب بردن.

۳. برخی از صاحب نظران از شیوه فهم و تفسیر قرون گذشته اثر دنیال شده، به رویکرد ادبی در تفسیر قرآن تعبیر می‌کنند. این شیوه فهم و تفسیر قرآن را امروز چند گاهی که برای برخی دوستانم و یا دانشجویان و طلاب در میان گذشته‌ام با استیصال و تشویق آنان همراه بوده است و همین تشویق‌های آنان سرمایه نگارنده به ادامه این راه و تألیف اثر اثر بوده است.

ضرورت رویکرد ادبی به تفسیر

امروزه در حوزه قرآن پژوهی در ایران، برداشتهای مختلفی از تفسیر ادبی وجود دارد. مقصود ما از تفسیر ادبی آن است که مفسر با تکیه به فرهنگ عربی و علوم ادبی و تاریخی، که سرآمد همه آنها علوم بلاغت است، در صدد فهم قرآن مجید برآید. برخلاف تصور رایج که تفسیر ادبی را اغلب به تجزیه و ترکیب و مباحث صرف و نحو و احیاناً لغت و تطبیق قواعد بلاغت برمی‌گردانند، اما هیچ یک از اینها تفسیر ادبی خوانده نمی‌شود. حقیقت تفسیر

ادبی آن است که مفسر با مراجعه به فرهنگ و تاریخ و شرایط محیطی و اقلیمی و آداب و سنن عرب عصر نزول و با بهره‌گیری از ظرفیتهای علوم بلاغت قدیم و جدید به دنبال کشف و تبیین زیبایی‌های بیان قرآن برآید. از این رو دامنه تفسیر ادبی بسیار گسترده و دارای ابعاد مختلف و متنوعی می‌باشد. یکی از ویژگیهای تفسیر ادبی آن است که مفسر کلمات و عبارات قرآن را با استناد به فرهنگ عرب عصر نزول بفهمد و با برگرداندن عبارات قرآن به ادبیات عرب، زیبایی‌های بیانی آیات شریفه قرآن را آشکار سازد، زیرا که به شهادت دوست و دشمن الفاظ و عبارات قرآن هنری‌ترین و زیباترین سخن است. یکی دیگر از ویژگی‌های تفسیر ادبی آن است که هر متنی و قطعه‌ای ادبی باید به شکل پیوسته و در ارتباط با یکدیگر تفسیر شود. بر این اساس تمام آیات هر سوره از قرآن از نظر معنا و مضمون باید کاملاً از ارتباط و تناسب با هم معنا شود و نباید هنگام تفسیر، میان آیات و بخشهای مختلف یک سوره گسست و بی ارتباطی دیده شود. البته مؤلفه‌های تفسیر ادبی به این مقدار محدود نمی‌شود. همان‌گونه که اشاره شد تفسیر ادبی دارای ابعاد متنوع و گسترده‌ای است و می‌توان به اندازه یک پای ادبی، تفسیر ادبی متنوع و متفاوت ارائه داد. در اثر حاضر دو مؤلفه یاد شده، یعنی معنا کردن کلمات قرآن بر اساس فرهنگ عرب عصر نزول و نگاه پیوسته به آیات هر سوره، بیش از همه به یکدیگر مورد توجه قرار گرفته است.

با توجه به تعریفی که از تفسیر ادبی ارائه شد، امروزه رویکرد به تفسیر ادبی برای کشف جمال بیان قرآن و کشف و تبیین ارتباط و تناسب میان همه آیات یک سوره ضرورتی اجتناب ناپذیر است. سیل جوانان تحصیل‌کرده و نخبه‌مندان روزگار ما با همه وجود، از متخصصان و مفسران مطالبه می‌کنند که اسرار بیان اعجاز قرآن را در کتاب مقدس دین را که از همه ظرفیت‌های هنری زبان بهره گرفته است و دربردارنده ارزشمندترین و والاترین معارف برای هدایت و سعادت بشر است، در اختیار وی نهد، و این مهم جز از طریق تفسیر ادبی امکان پذیر نمی‌باشد.

پیشینه بحث

گرچه باور به تناسب میان آیات سوره‌های قرآن پیشینه‌ی درازی دارد و سابقه آن به قرن سوم برمی‌گردد، اما تلاش‌های جدی و گامهای عملی در تفسیر ادبی از آیات قرآن به

گونه‌ای که همه آیات یک سوره در ارتباط با هم تفسیر شود، مربوط به دوره معاصر است. یکی از نخستین مفسرانی که در دوره معاصر که معتقد شد هر سوره از قرآن دارای یک موضوع اصلی و محوری است که همه آیات آن سوره ارتباط قوی و روشنی با آن موضوع دارد و بر اساس این باور به تفسیر کامل قرآن دست زد و در این باره توفیق چشم‌گیری به دست آورد سید قطب بود که تفسیر فی ظلال القرآن را با همین رویکرد به نگارش درآورد. اندکی بعد از سید قطب محقق معاصروی بنت الشاطی با گرایش به تفسیر ادبی به تفسیر ادبی و بیانی ۱۴ سوره کوتاه قرآن در جزء آخر قرآن پرداخت.^(۱) سپس مفسران زیادی کم و بیش با این رویکرد به تفسیر قرآن همت گماشتند که عمده این آثار به زبان عربی نگاشته شده و تعدادی نیز که به زبان فارسی نوشته شده‌اند اغلب تفاسیر مفصلی هستند که با همه ارجمندی‌شان توانسته‌اند ایده تفسیر ادبی را تحقق بخشند و پیوستگی آیات شریفه هر سوره را به طور روشن توضیح دهند. این خلأ از یک سو و ضرورت ارائه تفسیری ادبی و پیوسته از متن قرآن از سوی دیگر سرانجام در سالهای اخیر تعدادی از محققان جوان در صدد پاسخگویی به این نیاز جدی عصر آیند و آثاری با عناوین مختلف ارائه دهند و گامهای موفق در این راه بردارند. از جمله این آثار می‌توان از تفسیر ساختاری قرآن و سپس تفسیر روان (تفسیر قرآن به روش ساختاری) به قلم آقای محمد خامه گر، تفسیر تدبیری قرآن از حجت الاسلام الهی زاده، تفسیر جوان و تفسیر قرآن از حجت الاسلام دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی، نسیم رحمت از حجت الاسلام اکبر دهقان، تفسیر آموزشی قرآن از حجت الاسلام سید محمدرضا صفوی، تفسیر علین از حجت الاسلام سید عباس سید کریمی، درسمانه ترجمه و تفسیر قرآن از حجت الاسلام حمید محمدی، تفسیر مبین از ابوالفضل بهرام پور تفسیر همراه اثر گروه تخصصی تفسیر قرآن و ذکر مبارک از حجت الاسلام دکتر محمد حاجی ابوالقاسم و سید مهدی هاشمی و... را می‌توان نام برد.

این تلاش‌ها گرچه همه موفق و مفید بوده و گامهایی در راه ترویج معارف قرآن به شمار می‌آیند، اما برای ترویج هر بیشتر فرهنگ قرآن در جامعه بزرگ اسلامی نباید به این آثار اندک قانع شد و همچنان محققان باید با شیوه‌ها و سلیقه‌های مختلف به تفسیر و تبیین معارف

۱. اثر حاضر از نظر روش و رویکرد از این دو تفسیر تأثیر زیادی پذیرفته است، در عین حال تفاوت محسوسی با آن دو دارد.

قرآن پردازند. اثر حاضر نیز با همین باور به جامعه علمی و علاقه‌مندان به قرآن عرضه شده و از نظر سلیقه و روش تا حدودی با آثار یاد شده تفاوت‌هایی دارد. این که این تفاوت‌ها تا چه میزان مثبت بوده و در ترویج معارف و فرهنگ قرآن موفق باشد را خوانندگان گرامی باید نظر دهند. در این جا برخی ویژگیهای اثر را ذکر می‌کنیم.

ویژگیهای اثر حاضر

چنانکه اشاره شد در این اثر به دنبال فهم ادبی از آیات شریفه قرآن هستیم. برای فهم ادبی آیات قرآن امور ذیل مورد توجه بوده است:

۱. تلاش شده آیات شریفه هر سوره به هم پیوسته معنا شوند. البته به هم پیوسته معنا کردن آیات، سوره‌های کوتاه به ویژه سوره‌های جزء آخر قرآن اغلب کار دشواری نیست، زیرا این سوره‌ها معمولاً خاص، تنوع و تعدد موضوع هستند.

۲. تلاش شده برای تفسیر آیات شریفه هر سوره، از سیاق استفاده کامل برده شود، زیرا سیاق نقش تعیین‌کننده‌ای در تفسیر آیات دارد. توجه به سیاق در تفسیر آیات زیادی از سوره برداشت متفاوتی را در مانسبا با سایر تفاسیری که بر قرآن نوشته یا بیان شده، به همراه داشته است. دست کم در این اثر با توجه به سیاق از میان معانی مختلف و متعددی که برای بسیاری از آیات بیان شده، یک معنا انتخاب و ترجیح داده شده است.

۳. تلاش شده تا با تکیه بر روایات اسباب نزول هر جزء آیات شریفه و مدلول الفاظ آیات، فضایی خاص نزول هر سوره کشف گردد و سپس آیات آن سوره با توجه به فضای حاکم بر نزول سوره معنا و تفسیر شوند. برای درک فضای نزول هر کُزبه روایات اسباب نزول به تنهایی اعتماد کامل نشده است، زیرا بسیاری از روایات اسباب نزول ضعیفند و یا واقعاً سبب نزول نبوده بلکه قصه‌هایی بوده‌اند که اتفاق افتاده و مفسران، آن قصه‌ها را به آیه یا سوره پیوند داده‌اند، در عین حال از این دست روایات حداکثر استفاده نیز شده است. همزمان از مدلول الفاظ آیات به عنوان بهترین مستند برای کشف فضای نزول آیه و سوره استفاده شده است، زیرا هر لفظ از دلالت روان شناختی و جامعه شناختی‌ای برخوردار است که می‌توان با کشف دقیق معنای آن از حالات روحی، روانی و اجتماعی مردمان صدر اسلام و عصر نزول قرآن پرده برداشت. سپس با تحلیل مدلول روانی و اجتماعی آیات شریفه روایات

اسباب نزول بر آنها عرضه شده و در صورت موافقت، برای تأیید فضای نزول و کشف روشن آن استفاده می‌شود، و در صورت عدم سازگاری قصه سبب نزول با مدول آیات شریفه، آن روایت سبب نزول مورد نقد قرار گرفته است.

البته باید تأکید شود که اگر در این اثرا هر اثر دیگر به بازسازی فضای نزول آیات شریفه دست زده می‌شود به این معنا نیست که در ترسیم فضای نزول سخن آخر گفته شده است، اما می‌توان اطمینان داشت که این گامهای کوچک و لرزان در ادامه به دریافت‌های روشن‌تری از فضای نزول منتهی خواهد شود.

۴. در این اثر با شیوه‌ای که در تفسیر آیات در پیش گرفته شده تلاش شده است با بهره‌گیری از روایات معصومان مرز مشخصی میان تنزیل و تأویل قرآن تعریف شود و سپس بحث تفسیر آیات شریفه روی تنزیل قرآن متمرکز شده و آن بخش از روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام که طبق معیار مورد اشاره در حوزه تأویل قرآن قرار می‌گیرد در ذیل عنوان نکات تفسیری بیان شود. به هر حال سعی بر این بوده است که توجه به تنزیل قرآن مانع از توسعه در مدالیل قرآن و فهم تأویل نگردد.

۵. بر اساس روایات اهل بیت شیوه تفسیر آیات در این اثر آن است که برای آیات شریفه دو سطح معنا دیده شده است: یک سطح از معنا کامل در ارتباط با سیاق است و معنایی که از هر آیه دریافت می‌شود با دیگر آیات سوره پیوستگی دارد، سطح دوم معنای آیات را خارج از سیاق در نظر گرفته و معنا و پیام عام و مطلق آیه شریفه را بیان می‌کند. معمولاً در تفاسیر گذشته میان این دو سطح معنا تفکیک کامل و روشن انجام نگرفته و معمولاً این دو سطح معنا با هم در آمیخته است. در اثر حاضر در بخش معنای سوره با سطح نخست توجه شده است و در بخش نکات ادبی، تفسیری توجه به سطح دوم معنا بوده است.

تأکید می‌شود که امروزه جامعه جوان و تحصیل‌کرده ما نیاز مبرمی به فهم آیات هر سوره از قرآن به صورت یک واحد به هم پیوسته و متصل و مرتبط به هم و در عین حال در فضای بازسازی شده‌ای از نزول قرآن دارد. و به نظر می‌رسد که اگر نتوان فضای نزول قرآن را به طور کامل بازسازی کرد بتوان با تکیه بر خود آیات شریفه قرآن و روایات موجود و نیز تلاش دانشمندان و مفسران گذشته تا حدود زیادی به بازسازی آن فضا دست زد.

مراحل تفسیر در اثر حاضر

در اثر حاضر برای تفسیر هر سوره کوتاه یا هر بخش از آیات منتخب، مراحل زیر به ترتیب انجام شده است:

۱. در ابتدا متن سوره یا بخشی از آیات یک سوره آمده است.

۲. سپس با استفاده از ترجمه‌های موجود ترجمه‌ای حتی الامکان ساده و روان از سوره یا آیات ارائه شده است. در نقل ترجمه، به ترجمه خاصی پایبند نبوده‌ام. بلکه ترجمه‌های مختلف دیده شده و سپس مناسب‌ترین ترجمه با توجه به تفسیری که از سوره ارائه شده گزینش شده است. اما غالباً در ترجمه گزینش شده از میان ترجمه‌های مختلف تصرف و تغییر ایجاد شده است.

۳. بعد از ارائه ترجمه، به معرفی سوره پرداخته شده است. در معرفی سوره مکی و مدنی بودن آن، ترتیب آن در صحیف، یعنی قرآن‌های موجود، ترتیب سوره از نظر زمان نزول، و تعداد آیات سوره مورد توجه بوده است. برای بیان ترتیب نزول سوره به روایت عطاء خراسانی از ابن عباس که ظاهراً معتبرترین روایت ترتیب نزول است و طبرسی صاحب تفسیر گرانقدر مجمع البیان به آن اعتماد کرده و در آغاز سوره دهرا انسان، آن را نقل کرده است و بدرالدین زرکشی از عالمان بزرگ اهل تسنن نیز در کتاب الرسمند البرهان فی علوم القرآن از میان روایات مختلف تنها همین روایت را نقل کرده است، اعتماد کرده است. گرچه این روایت ممکن است اشکالاتی هم داشته باشد. ولی نسبت به سایر روایات قبول تراست.

۴. در بخش بعد سبب نزول سوره نقل شده و در صورتی که سبب آن سوره سبب نزول خاصی در تفاسیر نقل نشده باشد تذکر داده شده است. در نقل روایات سبب نزول مقید نبوده‌ام که حتماً صحت روایت را از نظر سند و متن بررسی کنم، بلکه همین که روایتی مشتمل بر بیان سبب نزول بوده و در صدد نقل قصه‌ای برای نزول سوره یا آیه بوده نقل شده است، سپس در صورتی که نقدی به نظر رسیده باشد آن روایت نقد شده است. غرض اصلی از طرح این بحث اولاً کمک به کشف فضای نزول سوره بوده است، ثانیاً غرض این بوده که تفسیر سوره با قصه‌ای پیوند داده شود تا هم تفسیر جذاب‌تر و خواندنی‌تر گردد و هم مطالب مربوط به تفسیر سوره آسان‌تر در ذهن مخاطب تثبیت گردد. بی‌شک همراه

ساختن معارف هر سوره به قصه و داستانی در تثبیت و ماندگاری مطالب در ذهن نقش غیر قابل انکاری دارد.

۵. بخش بعدی اثر با عنوان موضوع و غرض اصلی سوره، با توجه به نظریه ای وحدت موضوعی سور گنجانده شده است. نظریه وحدت موضوعی سوری یا وحدت غرض سوره ها از سوی برخی از محققان معاصر بیان شده و طرفداران بسیاری پیدا کرده است. بر اساس این نظریه، هر سوره از قرآن دارای یک موضوع و غرض اصلی و محوری می باشد که همه آیات آن سوره را به هم ارتباط داده و به عنوان مجموعه ای واحد نشان می دهد و قاری قرآن دیگر احساس نمی کند سوره ای با آیه های پراکنده و بی ارتباط با هم و به اصطلاح پاشان را قرائت می کند. ترش شده است موضوع اصلی و غرض اصلی سوره کشف و بیان گردد. این بخش کاملاً اجتناب ناپذیری بر ذوق ادبی است. به علاوه مفسران زیادی از سید قطب گرفته تا بسیاری از مفسرانی که بعد از وی آمده اند به این موضوع پرداخته اند. تلاش شده از تجربه این دسته از مفسران استفاده گردد. در عین حال این اثر در بیان غرض اصلی سوره کاملاً تابع مفسران یاد شده نبوده و سعی شده از طریق تدبیر در آیات شریفه چنانچه نکته جدیدی به دست آمده در این بخش ذکر شده است. مقایسه این اثر با آثار مشابه و دیگر تفاسیری که به بیان موضوع محوری و غرض اصلی سوره های قرآن پرداخته اند شاهدهی روشن بر تفاوت رویکرد و نتایج این اثر با آثار مشابه است.

۶. در بخش بعد کلمات سوره معنا شده است. در معنا کردن کلمات سوره تلاش شده است با مراجعه به منابع کهن، معتبر و اصیل لغت و دو تفسیر بسیار گرانقدر مجمع البیان طبرسی و کشاف زمخشری، ضمن بررسی کاربردهای مختلف کلمه معنای نسبتاً دقیقی برای واژه بیان شود. معنایی که به احتمال زیاد، مردمان عرب عصر نزول قرآن از واژه می فهمیده اند. در این بخش، از طرح مطالب غیر ضرور و غیر مفید صرف نظر شده و تمرکز بر این نقطه بوده است که تنها آن معانی ای از واژه بیان شود که در تفسیر همان سوره می تواند پذیرفته گردد. هر جا احساس شده که در تفسیر آن سوره دو یا چند معنا از معانی مختلف واژه می تواند صحیح باشد همه آن معانی بیان شده است.

۷. بخش بعدی، تفسیر سوره است. در این بخش ذیل عنوان تفسیر سوره با تکیه بر علوم ادبی و عمدتاً با تکیه بر علوم بلاغت، تلاش شده تفسیری روان و روشن از آیات سوره

ارائه شود و در حد امکان آیات سوره کاملاً به هم پیوسته تفسیر شده و بخشی از زیبایی‌ها و ظرافت‌های بیانی قرآن، در حد مجال محدود اثر و بضاعت اندک نگارنده بیان شده است. ممکن است در تفسیر کلمات سوره اندکی احساس تکرار بشود. در این باره باید یادآور شد که اولاً تلاش بر آن بوده است که این تکرار به حداقل برسد، ثانیاً به دلیل دشواری‌ای که در بخش معنای کلمات وجود دارد به نظر رسید که اندکی تکرار در این باره موجب تثبیت مطالب در ذهن خواننده باشد. امید است که این مقدار اندک تکرار موجب ملالت خاطر خواننده نگردد.

۸. آخرین بخش تفسیر هر سوره، به بیان برخی نکات ادبی و تفسیری اختصاص یافته که تحت عنوان «نکات» عنوان می‌شود. در این بخش، ذیل هر سوره یک یا چند نکته تفسیری بیان می‌شود. این نکات، گاه مطالب مشهوری در تفسیر برخی از آیات این سوره است که کم و بیش در منابع علمی یا عمومی به عنوان تفسیر آن آیه مطرح می‌شوند، اما به دلیل آن که آن مطلب را به سبب ارتباط آن تفسیر ظاهر و سیاقی آیه شناخته‌ایم، آن را در بخش تفسیر سوره نیلوردم. لذا این بخش آثار را دارای طرح آن در نظر گرفتیم تا خواننده گرمی نسبت به جایگاه آن مطلب آگاه شود. به عبارتی دیگر برخی از نکات بیان شده در این بخش به اطلاعات و عموماً آیات مربوط است. سیاق آیات و سوره ارتباطی ندارد.

۹. منابعی که در تألیف اثر از آن بهره گرفته شد عمدتاً تفاسیر مشهورند. نگارنده تلاش کرده در تفسیر هر سوره حتماً منابع ذیل را ببیند و از آن بهره‌گیری کند:

مفردات راغب، تفسیر مجمع البیان، تفسیر کشاف، تفسیر نور الثقلین، تفسیر المیزان، تفسیر التحریر و التنویر، و از تفاسیر صافی، کبیر فخر رازی، جامع البیان، تفسیر ابن کثیر، الدر المنثور، المحرر الوجیز، البحر المحیط، انوار التنزیل، نمونه، احسن الحدیث، من وحی القرآن و بسیاری از تفاسیر دیگر نیز استفاده شده است.

اثر حاضر مشتمل بر تفسیر ۲۲ سوره از جزء آخر قرآن، یعنی از سوره ناس تا سوره ضحی، به علاوه سوره حمد است که بخشی از آن بارها در کلاس درس تدریس شده و با استقبال خوب دانشجویان قرار گرفته و اینک تقدیم جامعه قرآنی و همه علاقه‌مندان به تفسیر و معارف قرآن می‌گردد. بی‌شک کاستی‌های این اثر بی‌شمار است، اما امید است آن چه آمده پاسخ‌گوی نیازی باشد که در آغاز مقدمه به آن اشاره شد و بتواند دغدغه

بسیاری از علاقه‌مندان به ساحت قرآن مجید و تفسیر آن، را برای فهم ادبی آیات شریفه این کتاب مقدس و معجزه جاودان پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله برطرف کند. نگارنده چشم به راه است تا خوانندگان گرمی دیدگاه‌های خود را در باره اثر ارسال دارند، تا هم در کم کردن نقایص و خطاهای اثر از آن بهره گیرد و هم در صورتی که این روش پسندیده و مفید است با دل‌گرمی بیش‌تر این روش را در آشنایی نسل جوان با قرآن ادامه دهد. در پایان از همه استادان و دوستان و دانشجویانی که با مشارکت در مباحث، نگارنده را در تدوین اثر یاری کردند، و از دانشمندان گرانمایه دکتر شیروانی و دکتر شیدانشید به جهت پیشنهاد نام کتاب تشکر می‌کنم.

سید محمود طیب حسینی

قم. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

دوم رمضان المبارک ۱۴۳۶ ه. ق

www.ketab.ir